

TRABZON VİLAYETİ'NİN NÜFUSU (1876-1878)

*Ahmet KÖKSAL**

ÖZ

Bu çalışmada, dönemin Trabzon Valisi Sirri Paşa tarafından Mabeyn-i Hümayun'a sunulan bir rapor çerçevesinde Trabzon vilayetinin 1876-78 yıllarına ait erkek nüfus verileri ele alınmıştır. Bu bağlamda üç yıllık süreçte doğum-ölüm oranları, yıllık nüfus değişimi ve nüfusunun dini dağılımı gibi hususlar üzerinde durulmuş, mevcut verilerden bazı çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Bölgeye ve döneme ait önemli bir demografik kaynak olan bu istatistikler, vilayet salnamelerinde bulunmayan istatistikleri ortaya koymak ve eksik bilgileri tamamlamak imkânı sağladığı gibi, idari yapı hakkında da fikir vermektedir. Bu bakımdan söz konusu nüfus verileri, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası büyük göç dalgasının başlangıç döneminde Trabzon vilayetinin demografik yapısına dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Trabzon Vilayeti, Nüfus, Osmanlı Devleti, XIX. Yüzyıl, 1876-78

THE POPULATION OF TRABZON VİLAYET (1876-1878)

ABSTRACT

This study deals with the official documentary report pertaining to the male population of Trabzon Province between 1876-78, which was delivered to The Imperial Mabeyn (Mabeyn-i Hümayun) by Sirri Pasha, the governor of Trabzon at the time. Within this context, the present study aims to analyze and discuss the rate of birth and death, the annual change of population and the distribution of population. These statistics belonging to the area provide us with a significant demographical source and present new statistical data that has not appeared in the chronicles so far. These documents also present relevant information about the structure of the government. In this respect, the data under consideration, reveals the various features of population at the beginning of the great emigration movement after The Battle of Ottoman Empire- Russia broke out.

Keywords: The Vilayet of Trabzon, population, The Ottoman Empire, XIX. Century, 1876-1878.

*Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, TRABZON.

1-Giriş

Osmanlı Devleti’nde “sayım” geleneği oldukça eskiye uzanmaktadır. Özellikle toprağın işlenmesi çerçevesinde gerçekleştirilen “tahrir”ler¹ nüfusa dair ciddi bilgi verebilecek en eski kayıtlar olarak ele alınmaktadır.² XV. Yüzyılda başta yeni kazanılan topraklar olmak üzere devletin topraklarının tamamında yazım yapılmıştır. Vergi ve askerlik temelinde şekillenen bu yazımlar “hane”yi³ ve sadece erkek nüfusu esas alıyordu.⁴ XVI. ve XVII. Yüzyıllara ait nüfus bilgileri de bu tahrirlere dayanmaktadır. Tapu tahrir defterleri bahsedilen dönem için temel demografik malzemeyi teşkil etmektedir. Ancak devletin toprak kazanımlarındaki başarılarının azalması tımar sisteminin uygulanmasında ciddi sorunlar meydana getirmiştir, defterlerin düzgün tutulamaz olması, XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait kaynaklarda ciddi eksiklikler oluşturmuştur.⁵ Akbayar da, XVII. ve XVIII. yüzyılda tımar sisteminde yaşanan uygulama sıkıntıları, çift bozma gibi problemler nedeniyle bu döneme ait nüfus tespitlerinin zor olduğuna işaret etmektedir.⁶ XIX. Yüzyılda ise yeniden yapılanma zorunluluğu çerçevesinde istatistiklerin daha doğru ve düzenli derlenmesine yönelik bir ihtiyaç doğmuştur. Bu bakımdan bu yüzyıl, nüfus sayımına ve sayımlardan elde edilen verilere itibar edilmesi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kuşkusuz, imparatorluk

¹ Tahrir defterleri, yazılışı tarihte her köy ve kasabadaki yetişkin erkek nüfusun ellerindeki toprak miktarını, kendi ve baba adlarıyla birlikte vermektedir. Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, X, 1951-53, s. 9; Bu defterler sadece hane halkın ya da vergi ödeyenlerin sayısını belirten kayıtlar olmayıp imparatorluğun (Misir, Kuzey Afrika, Hicaz hariç) sistematik bir sayımını içermektedir. Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı Mali Sayımları Üzerine Bir Araştırma”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Çev. Mehtap Özdeğer, LI/1, 2001, s. 17.

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1995, s. 6; Yunus Koç, “Nüfus-Osmanlı Dönemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVIA)*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 295.

³ Erken döneme ait Osmanlı nüfus çalışmalarının önemli bir problemi “hane”nin esas alınmasıdır. Muhtelif yazarlar “hane” verisi üzerinden nüfus hesaplamaları yaparken farklı katsayılar kullanmaktadır. En yaygın kullanım 5 katsayısı olmakla birlikte 4-7 arası kullanım mevcuttur. Bir diğer görüş ise Müslüman-gayrimüslim nüfus birlikte hesaplanırken 3-3,5 katsayısının kullanılmasına yönelik düşüncedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nejat Göğünç, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, 32, 1979, s. 331-348. Diğer bir problem de idari yapıdaki değişikliklerdir. Devletin toprak kayıpları veya idari tasarruflar nedeniyle birimlerin büyütülmesi, küçültmesi ya da bazen tamamen lağvedilmesi sıkılıkla karşılaşılan bir durum olmuştur. Bu durum hem farklı rakamlar oluşturmuş hem de nüfusun takibinin doğru yapılamaması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Zakir Avşar, Ferruh Solak, “İmparatorluk Türkiye’sinde Yapılan Nüfus Sayımları,” *Yeni Türkiye*, 701 Osmanlı Özel Sayısı, II, Ankara 2000, s. 615-616.

⁴ Nuri Akbayar, “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Nüfusu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1985, s. 1238-1239.

⁵ Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927*, II, Ankara 1996, s. XVIII.

⁶ Akbayar, a.g.m., s. 1239.

merkezine doğru büyük oranda göç alınması bu hususta etkilidir. Diğer taraftan kentleşme oranının yükselmesi önceki yüzyillara oranla şehirlerde ciddi değişim meydana getirmiştir bu da istatistikî verilerin doğru tespiti zorunluluğunu arttırmıştır.⁷

XIX. Yüzyıla ait nüfus sayımları içinde 1831 nüfus sayımı ilk modern sayım olarak ele alınmaktadır. Bu sayımın yapılmasını ortaya çıkarılan nedenlerin yeniçi ocağının kaldırılması ve 1828 Osmanlı Rus Savaşı olduğu ifade edilmektedir.⁸ Tanzimat nüfus sayımının öneminin daha fazla anlaşıldığı ve bu hedefe yönelik çalışmaların yapıldığı bir süreci başlatmıştır. Bu çabaların sivil ve askeri bürokrasının oluşturulması ve mali düzenlemelerin gerçekleştirilmesi gibi temel nedenler çerçevesinde gerçekleştiği belirtilmektedir.⁹

1831 nüfus sayımını, 1844'te bir başka sayım denemesi takip etmiştir. Bu sayım da askerlikte kura usulünün kabul edilmesiyle ilişkilendirilmektedir.¹⁰ Söz konusu sayımda Osmanlı Devleti'nin Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları dâhil nüfusu 33.350.000 olarak belirlenmiştir.¹¹ 1831'den sonra 1856'da da bir sayım denemesi yapıldığı ifade edilmektedir. 1870'de yine bir sayım girişimi olmuş, devletin içte yaşadığı sorunlar nedeniyle gerçekleşmemiştir.¹² Bu süreçte Şura-yı Devlet önce eski kayıtların ıslahı yolunu denemiş, sonuç alınamayınca 1874'te yeni bir sayım yapılması kararlaştırılmıştır. Aynı yıl Şura-yı Devlet yeni bir sayım yapılabilmesi ve bu kayıtların sistemli olabilmesi için bir kararname ve üç nizamname yayımlamıştır.¹³ Ancak Sultan Abdülaziz'in fermanıyla onaylanan nizamnameler uygulamaya konulamamıştır.¹⁴ Diğer taraftan 1874'te sadece Tuna Vilayetini kapsayan bir sayım gerçekleştirılmıştır.¹⁵ 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti açısından kapsamlı bir nüfus sayımı yapılmasının önünü açmıştır.¹⁶

Devletin nüfus sayımlarına, daha doğrusu sayımın doğru yapılmasına ve buna bağlı istatistiklere verdiği önem Şura-yı Devletin 1881/82 sayımı konusundaki raporlarına yansımıştır. Bu raporlarda nüfus sayım işlemlerinin sadece askeri mülahazalarla ele alınamaması gereği, kanunî bakımdan, asayış yönünden, beledi düzen açısından arz ettiği önem vurgulanmıştır. Bütün

⁷ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, IV, s. 878-879.

⁸ Karal, a.g.e., s. 9.

⁹ Akbayar, a.g.m., s. 1239.

¹⁰ Karal, a.g.e., s. 9.

¹¹ Koç, a.g.m., s. 297.

¹² Karal, a.g.e., s. 9-10.

¹³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluşlaşma*, Ankara 2006, s. 409.

¹⁴ Akbayar, a.g.m., s. 1240.

¹⁵ Karal, a.g.e., s. 9-10.

¹⁶ Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul 2003, s. 47.

bu koşullar acil ve zorunlu olarak görülmüştür.¹⁷ Bu amaçla 1881'de sayımlarla ve bu sayımların kayıt işlemleriyle ilgili hükümler, Sicil-i Nüfus Nizamnamesi adlı tek bir nizamnameda birleştirilmiştir.¹⁸

Osmanlı Devleti'nin tamamında 1882'de yapılmaya başlanan en kapsamlı ve düzgün sayı 1890'da tamamlanmış, sonuçlar ancak 1893'te açıklanabilmiştir. Söz konusu sayı, Osmanlı Devleti'nin en başarılı sayımı olarak değerlendirilmektedir. 1893 kayıtlarında ilk defa kadınlar da hesaba dâhil edilmiştir.¹⁹

2- XIX. Yüzyılın Sonlarında Trabzon Vilayetinin Genel Durumu

XIX. yüzyılın ikinci yarısında oldukça geniş bir alanı kapsamakta olan Trabzon vilayeti, Tanzimat uygulamalarının geç başlatıldığı yerlerden biridir. Bunun en önemli sebebi mevcut durumlarını muhafaza etmek isteyen ayan, eşraf gibi unvanlarla anılan hanedanların mücadelesi idi.²⁰ Tanzimat uygulamaları bölgede 1847 yılında Meclis-i Vâlâ kararıyla başlatılmış, bazı karşı çıkışlarla birlikte 1850'lere gelindiğinde büyük oranda yürürlüğe konulabildi.²¹ Tanzimat Fermanı'ndan beri merkezileşmenin arttığı bir süreçte taşra güçlerinin eski düzenlerinin bozulması Trabzon gibi vilayetlerde yeni durumların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.²²

İdarî teşkilat açısından bakıldığından Trabzon Eyaleti 1846-47 tarihlerinde, merkez sancağı, Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar), Canik, Gönye ve Batum sancaklarını kapsamaktaydı. Bu idarî yapının genel düzeni XIX. Yüzyılın sonlarına kadar çok fazla değişmeden devam etmiştir. Burada önemli olarak zikredilebilecek değişiklikler Batum sancağıının adının 1852'de Lazistan sancağı şeklinde değiştirilmesi,²³ Batum'un kaybedilmesinden sonra da sancak merkezinin Rize'ye taşınmasıdır. Ayrıca Canik sancağı bir süre ayrı bir mutasarrıflık olarak idare edilmişse de genelde merkez vilayete bağlı kalmıştır. 1864 Vilayet Nizamnamesi bu bölgede uygulanmaya başlandığında vilayete merkez sancağı ile birlikte Batum, Canik ve Gümüşhane sancakları dâhildi. Bu dönemde Çarşamba, Of, Tirebolu, Sürmene, Ordu belli başlı merkezler olarak dikkat çekmektedir.²⁴

¹⁷ Karpat, *Osmanlı'da Değişim...*, s. 402.

¹⁸ Karpat, *Osmanlı'da Değişim...*, s. 415.

¹⁹ Akbayar, *a.g.m.*, s. 1241.

²⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 371.

²¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri*, Ankara 2011, s. 73-79.

²² Nizam Önen, Cenk Reyhan, *Mülkten Ülkeye: Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, İstanbul 2011, s. 40-42.

²³ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I - Anadolu'nun İdarî Taksimati*, Ankara 1988, s. 125.

²⁴ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 86-87.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Trabzon vilayetinde 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra idarî taksimatta bazı değişiklikler yapıldı. Bunun en önemli sebebi Batum gibi ekonomik potansiyeli yüksek bir liman şehrinin elden çıkması nedeniyle ekonomik olarak önemli kayıplar meydana gelmesiydi. Bu çerçevede bir süredir müstakil olarak idare edilen Canik sancağı tekrar Trabzon vilayetine bağlandı.²⁵

Sultan II. Abdülhamid döneminine gelindiğinde vilayette idarî olarak sürekli bir hareketlilik gözlenmektedir. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı esnasında ve sonrasında gerçekleşen göçlerle birlikte yerel unsurların muhtelif şekillerde idarî yapıya müdahaleleri bu hareketliliğin en önemli sebepleridir. Bu savaş sonrasında ortaya çıkan sorunlardan biri de muhacirlerin yerleştirilmesi meselesi olmuştur.

3- Osmanlı Dönemi’nde Trabzon’un Nüfusu

Demografi çalışmalarının en büyük problemi rakamların sıhhatıdır. Kemal H. Karpat’ın da ifade ettiği şekilde modern sayıım uygulamalarının olmadığı dönemlerde sayımların yerel yöneticilerin söylemleri çerçevesinde düzenlenmesi, rakamların değerlendirilmesinde önemli bir hata payı meydana getirme olasılığı taşımaktadır. Bu bakımdan Osmanlı nüfusularındaki çalışmalarla temel kaynaklara inmek zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber Osmanlı nüfus istatistiklerinin güvenirligi konusu da tartışılan bir husustur. Bu noktada önemli tespitlerde bulunan Karpat, Osmanlı Devleti’nde bulunan konsolosların raporlarıyla devletin rakamlarının uyumlu olduğunu belirtmektedir. Ayrıca dönemin batı kaynaklı ciddi çalışmalarının Osmanlı kaynaklarını güvenilir kabul ettiğine de işaret etmektedir.²⁶ Diğer taraftan çok farklı nüfus rakamları veren kaynakları pek çok kez nüfus istatistiklerini, etnik ve dini topluluklar dolayısıyla siyasi amaçlara alet edilmesiyle izah etmektedir.²⁷

Nüfus sayımlarında göçebe aşiretler nüfusa genelde katılamamakla²⁸ birlikte Trabzon vilayetinde Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine nazaran bu tarzda aşiret bulunmaması rakamların nispeten daha sağlıklı olmasına

²⁵ *Trabzon Vilâyeti Salnamesi*, Trabzon 1296, s. 74. (Bundan sonra TVS şeklinde kullanılacaktır). Bu çalışmadaki salnameler Kudret Emiroğlu tarafından neşredilen çeviriden faydalananlarak kullanılmıştır. Nüfus verileri kullanılırken tipki basım esas alınmıştır. Salnamelerin orijinal sayfa numaraları verilecektir.) *Trabzon Vilâyeti Salnamesi 1879*, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 1999.

²⁶ Karpat; Ubucini, Boué, Urguhart, Kutschera, Paul Boutet, A. Ritter zur Helle von Samo, Ernst Behrm, H. Wagner, Vital Cuinet gibi Avrupalı araştırmacıların Osmanlı Devleti'nin resmi sayımlarını ya da vilayet yıllıklarını güvenilir kabul ettiklerini belirtmektedir. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik...*, s. 43.

²⁷ Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ...*, s. 42-46.

²⁸ Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik...*, s. 48.

yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı nüfusuyla ilgili istatistiklerin de kendi içerisinde bazı problemleri taşıdığı muhakkaktır. Bu problemler ancak mevcut nüfus malzemesi içerisinde en güvenilir kaynağı teşkil eden devlet istatistiklerinin değerlendirilmesinde tutarlı olunması ve demografi kurallarına uygunluk göstermesi gibi şartların dikkate alınmasıyla çözülebilecektir.

Trabzon şehrinin fetihinden sonraki ilk nüfus rakamları 1486 tahririne göre belirlenmiştir.²⁹ Tahrire göre 7575 kişilik bir nüfus tahmin edilmektedir. 1520³⁰ ile 1532 tarihleri arasındaki çeşitli kayıtlara göre şehrin nüfusu 7750 olarak verilmiştir. 1554 tarihli tahrir defterine göre şehrin nüfusu 6525, 1583'te yapılan diğer bir tahrire göre de 11.000 olarak tahmin edilmiştir.³¹ Barkan da tahrir defterlerine dayanarak Trabzon'da 1521-30 döneminde 1285 hane, 1571-80 döneminde 1952 hane bulunduğu ifade etmektedir.³² Bostan, avarız kayıtlarından yola çıkarak yaptığı değerlendirmede XVIII. Yüzyılın ortalarında Trabzon'da 50.000-55.000, aynı yüzyılın sonlarında ise bölge dâhilinde 75.000-80.000 kişilik bir nüfus olduğuna işaret etmektedir.³³

XIX. yüzyılın başlarında Trabzon şehir nüfusunun 15.000 kişiden ibaret olduğu ifade edilmektedir.³⁴ Karpat, 1830 sayımına göre Trabzon'da 6300 erkek nüfus olduğunu belirtmiştir.³⁵ Bu çerçevede sayının ikiyle çarpılmasıyla³⁶ birlikte nüfusun yine 15.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. 1831 sayımına göre Trabzon Eyaletinin tamamında Müslüman-gayrimüslim 136.550 kişi bulunduğu ifade edilmektedir.³⁷ 1832'de şehrə gelen

²⁹ Heath W. Lowry, Feridun Emecen, "Trabzon", *TDVIA*, XLI, s. 299.

³⁰ Hanefi Bostan, 1520 tarihli icmal tahrir verilerine göre bölgenin genelinde 205.000 kişilik bir nüfus mevcut iken bunun XVI. yüzyılın ortalarından sonra 195.000 kişiye düşüğünü ifade etmektedir. Ayrıca XVI. yüzyılın son çeyreğinde 250.000 kişiye ulaşan bölge nüfusunun XVII. Yüzyılda 90.000 kişiye kadar gerilediğini belirtmektedir. Hanefi Bostan, *Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, İstanbul 2012, s. 403, 406.

³¹ Hanefi Bostan, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Trabzon Şehrinde Nüfus ve İslâkân Hareketleri", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6-8 Kasım 1998) Bildiriler*, Trabzon 1999, s. 167-168.

³² Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, 1951-53, s. 22.

³³ Bostan, *Arşiv Belgelerine Göre...*, s. 416-417.

³⁴ Ahmet Karaçavuş, "XIX. Yüzyılda Trabzon Nüfusu", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6-8 Kasım 1998) Bildiriler*, Trabzon 1999, s. 432.

³⁵ Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 242.

³⁶ Kadınların sayılmadığı dönemlerde pek çok sayımda olduğu gibi toplam nüfus, erkek sayısının ikiyle çarpılmasıyla tespit edilmiştir. Bununla birlikte daha eski sayımlarda erkeklerin vergi ve askerlige dayalı sayılması, vergiden muaf veya askerlik yükümlüğü olmayanların yazılmasına sayıyi azaltmaktadır. Bu bakımdan hata payı bırakılmasının daha doğru olacağını ifade edilmektedir. Nitekim Karpat, % 8 hata payı kabul etmektedir. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik...*, s. 48.

³⁷ Fazila Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı Devleti'nde İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, XV/60, 1951, s. 628; Behar, *a.g.e.*, s. 23.

Charles Texier ise nüfusun 8000 haneden ibaret olduğunu belirtmiştir.³⁸ 1834 nüfus sayımında ise 6700 erkek nüfus tespit edilmiştir.³⁹ Turgay, 1829 Edirne Antlaşması'ndan sonra 1835'e gelindiğinde nüfusun 25.000-30.000 ulaşlığını dile getirmektedir.⁴⁰ 1843'te şehre gelen Alman seyyah Karl Koch 30.000 nüfus bulunduğuuna işaret etmiş, 1847 yılında Sultan Abdülmecid tarafından Bağdat'a gönderilen Feruhan Bey ise Trabzon nüfusunun 33.000 civarında olduğunu yazmıştır.⁴¹ Turgay'a göre 1856'da 70.000'e varan Trabzon nüfusu, 1860'da 55.700'e düşmüştü ve bunun 40.000'ini Müslümanlar, 10.000'ini Rumlar, 3600'ünü Ermeniler 1500'ünü Avrupalılar ya da himayesine girmiş olanlar, 600'ünü de İranlılar oluşturuyordu.⁴² Yılmaz, İngiliz konsolosluk raporlarına göre 1868-69'da Trabzon'da 34.131 kişi bulunduğuunu; bunların 18.938'inin Türk, 6521'inin Rum, 5902'sinin Ermeni, 2770'inin de diğer gruppardan olduğunu ifade etmektedir.⁴³

1878 öncesi nüfus verileri değerlendirilirken öncelikle sadece erkek nüfusun sayıldığı ve çoğunlukla sayının ikiyle çarpılmasıyla genel nüfusun ortaya çıkarıldığı bilinmesi gereklidir. Ayrıca 1878 sonrası nüfus verilerinde -Batum ve Livane kazalarının kaybedilmesinden dolayı- idari değişikliklerin etkisiyle hem genel nüfusta hem de alt idari birimlerin nüfuslarında farklılıklar meydana gelmiştir. Bu dönemde nüfusu etkileyen faktörlerden birisi de göçlerdir ki bununla ilgili veriler aşağıda zikredilecektir.

Döneme ait vilayet salnameleri de nüfusa dair bilgi veren önemli kaynaklardır. Ancak salnamelerdeki bilgilerde bazı düzensizlikler de göze çarpmaktadır. Hicri 1295 (1878) tarihli devlet salnamesinde Trabzon vilayetinin nüfusuna dair bazı rakamlar verilmiştir. Salnameda doğum-ölüm sayıları verilmemekle birlikte hane sayıları aktarılmış, Trabzon merkez sancağı, Lazistan ve Gümüşhane sancaklarına yer verilmiştir. Batum'la beraber toplam 3 sancak, 16 kaza ve 19 nahiyyenin yer aldığı vilayetin erkek nüfus istatistikleri mevcuttur. Ancak salnamedeki bilgilerde birtakım hatalar ya da bilgi eksiklikleri dikkati çekmektedir. Örneğin Trabzon, Lazistan (Batum, Çürüksu, Livane dâhil) ve Gümüşhane sancakları toplamı verilen genel toplamla uyumlu değildir. Ayrıca sancakların alt nüfus verilerinde de bazı problemler göze çarpmaktadır. Bununla birlikte Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfusun 350.000 civarında olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Canik sancağı olmadığı

³⁸ Mehmet Okur, Veysel Usta, "Karadeniz Bölgesi'nin Demografik Yapısına Dair Bir İnceleme", *History Studies*, 1/1, 2009, s. 44.

³⁹ Heath W. Lowry, Feridun Emecen, "Trabzon", *TDVİA*, XLI, s. 299.

⁴⁰ A. Üner Turgay, "Trabzon", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, İstanbul 1994, s. 66-67.

⁴¹ Okur-Usta, *a.g.m.*, s. 44-45; Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012, s. 46.

⁴² Turgay, *a.g.m.*, s.66-67.

⁴³ Özgür Yılmaz, *a.g.t.*, s. 51.

halde vilayetin kadın erkek nüfusunun 700.000 civarında olduğuna işaret etmektedir.⁴⁴

4- Trabzon Valisi Sırı Paşa Tarafından Mabeyn-i Hümayun'a Sunulan 7 Eylül 1880 Tarihli Rapor ve Nüfus Verileri

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden 7 Eylül 1880 tarihli nüfus cetveli dönemin Trabzon Valisi Sırı Paşa⁴⁵ tarafından düzenlenerek Mabeyn-i Hümayuna sunulmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde *Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahrirâtı Evrakı* (Y. PRK. UM.) 2/40 katalog numarasında kayıtlı dosyada Trabzon vilayetini ilgilendiren muhtelif belgeler yer almaktadır. Belgelerin içeriğinden, Vali Sırı Paşa'nın vilayete ait geniş bir incelemede bulunduğu, verdiği bilgiler yanında daha başka raporlar da göndereceği anlaşılmaktadır. Sırı Paşa, Trabzon'a ait sunduğu nüfus cetvelleri yanında vilayette bulunan onde gelen ailelere ait genişçe bir rapor tanzim etmiş, onları kidem, servet ve haysiyet bakımından sıralamıştır.⁴⁶ İlaveten Trabzon vilayetinde 1876-78 tarihleri arasında gerçekleşen cinayet sayılarını sebepleri ile beraber bir tablo halinde sunmuştur.

Valilik tarafından İstanbul'a gönderilen nüfus cetvelinde, Trabzon vilayetinde bulunan Müslüman, Gayrimüslim, ahalinin erkek nüfus miktarıyla,

⁴⁴ Vilayetin hicri 1295 (1878) tarihli Salnamesindeki bu rakamlar vilayetin 1880 tarihli raporunda o yıla ait nüfusun ilk rakamları ile uyum sağlamaktadır. *TVS*, 1878, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 1999.

⁴⁵ Sırı Paşa, 1844 yılında Girit'in Kandiye Kasabasında dünyaya geldi. İlk eğitimini burada tamamladı. İyi derecede Arapça, Farsça ve Rumca bilmekte olan Sırı Paşa, memuriyet görevlerine divan efendiliği gibi alt kademelerde başladı. İlk önemli görevleri Yanya ve Aydın Mektubî Muavinliği oldu. Prizren ve Tuna Vilayeti Mektupçuluğu görevlerinde bulundu. Ardından sırasıyla Bihke, İzvornik, Vidin ve Karesi Mutasarrıflıklarında bulundu. Vidin Mutasarrıf iken 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında önemli hizmetlerde bulundu. Bu görevinden dönüşünde Karesi Mutasarrıf olan Sırı Paşa, kısa bir süre sonra Trabzon Valiliğine atandı. Kısa bir süre sonra Trabzon'dan Kastamonu'ya atanan Sırı Paşa, bir yıl dolmadan tekrar Trabzon'a görevlendirildi Sırı Paşa ikinci defa Trabzon'a atandığında mesaisinin önemli bir bölümünü yine muhabir problemleri oluşturuyordu. Vilayetten alınma gereklisi de yine bununla bağlantılı idi. Ayrıca Trabzon İdadisinin yapılması ile önemli bir eğitim faaliyetini gerçekleştirmiş oldu. Sırı Paşa'nın her iki Trabzon valiliği görevi, merkezleşme çabalarının yoğun olduğu bir dönemde yerel güçlerin taşradaki güç mücadeleleri içerisinde geçti. Trabzon'dan sonra Ankara Valiliği görevini yürüten Sırı Paşa, sırasıyla Sivas, Diyarbakır, Bağdat, Diyarbakır valiliklerinde bulundu. Devlet adamlığı yanında önemli bir müfessir olan Sırı Paşa, Taftazanî, Fahreddin Rażî gibi İslam âlimlerinin eserlerini tercüme etmiş, ayrıca kendisi de pek çok tefsir neşretmiştir. Son olarak İslahat Komitesi Başkanlığı görevine atanın Sırı Paşa 1844'te İstanbul'da vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Köksal, *Giritli Sırı Paşa (1844-1895)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013.

⁴⁶ Konu ile ilgili bir çalışmada listenin tamamı verilmiş olup, bölgeye ait kaynaklarla desteklenerek aileler hakkında geniş izahatlar yapılmıştır. Ayhan Yüksel, *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, İstanbul 2009, s. 33-46; Ayrıca bkz.: Köksal, a.g.t., s. 53-55.

H. 1293 (1876) yılından H. 1295 (1878)⁴⁷ yılına kadar üç yıl zarfında erkek nüfusun doğum ve ölüm adedi verilmiştir. Gayrimüslim grup Katolik, Ermeni, Protestan şeklinde sınıflandırılmıştır. Sırri Paşa, nüfus cetvellerinde verilen doğum-ölüm miktarlarının normal bir surette gerçekleştiğine işaret ederek kesinlikle salgın veya benzer bir durumla gerçekleşmediğini vurgulamıştır. Tabloya nüfus defterlerine kaydedilmemiş muhacirlerin miktarı dâhil edilmemiş, bu rakamlar ayrıca verilmiştir. Tablonun düzenlenmesi Trabzon merkez sancağı ile birlikte Canik, Lazistan ve Gümüşhane sancakları çerçevesinde yapılmıştır. Bahsi geçen cetvelde en azından ilk iki yıl için 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda kaybedilen mahallerin bulunması gerekirken buradaki kaza ve nahiye'lere dair bilgi verilmemiştir. Ayrıca bir müddetten beri müstakil mutasarrıflık olarak idare edilen ve 1877'de tekrar Trabzon vilayetine bağlanmış olan Canik sancağı, bahsi geçen tarihlerde (1876-77) vilayete bağlı gibi değerlendirilmiştir. Buna göre merkez sancayıyla birlikte 4 sancak, merkez kazalarıyla birlikte 21 kaza ve 23 nahiye yer almaktadır. İlgili tabloya göre Trabzon vilayetinin idari taksimatı aşağıdaki gibidir:

Vilayetin düzenlediği bu raporun en önemli yanı, döneme ait özel bir nüfus istatistiği toplama gayreti gösterilmesidir. Zira bu dönemde, 1874'te bir genel sayımla planlanmış, ancak sonuç alınamamıştı. Trabzon açısından genel ve oldukça düzenli bir sayımla 1882-90 döneminde yürütülen ve sonuçlandırılan sayımdır. Bu bakımından incelenen belgedeki nüfusa ait verilerin, genel bir yazıldan ziyade vilayetin çabasıyla yerel yöneticilerin sunduğu bilgiler ve nüfus defterlerine dayandığı tahmin edilmektedir.

Vilayetin İstanbul'a sunduğu nüfus cetvelinde yukarıda bahsi geçen 4 sancak temelinde merkez kaza ile onlara bağlı nahiye'lere verilmiştir. Bu nüfus cetvelinde sancakların ve kazaların ara toplamları da verilmiş ilgili yılların altında genel toplamlar düzenlenmiştir. Bu rakamlar "aslı", "mevcudu" şeklinde doğum ölüm rakamlarının değişimi çerçevesinde ait olduğu yılın başlangıç ve bitimindeki miktarıyla nakledilmiştir. Bu rakamların bir kısmı, örneğin 1878 tarihli vilayet salnamesinde olduğu gibi, sadece başlangıçtaki nüfusuya salnamelere yansımıştır. Oysaki vilayetin raporunda doğum-ölüm miktarları, kaza ve sancak toplamları da verilmiştir. 1877 tarihli vilayet salnamesinde ise vilayetin nüfus rakamları standart bir kalıpta olmayıp her kazada farklı biçimde verilmiştir. Örneğin bazı kazaların Müslüman ve gayrimüslim nüfusu köy/mahalle düzeyinde ifade edilmiş iken bazı kazalarda

⁴⁷ Bu çalışmada kullanılan nüfus raporu hicri tarihli olup düzenlenmesi de 1293, 1294 ve 1295 yıllarına göre yapılmıştır. H. 1293 yılının 11 ayı 1878 yılına; H. 1294 yılının hemen tamamı 1877 yılına denk gelmekte olup sadece ilk 15 günü H. 1293 yılına karşılık gelmektedir. H. 1295 yılı ise tamamen 1878 yılıyla aynı döneme denk gelmektedir. Bu çerçevede vilayetin nüfus cetvellerinin düzenlendiği tarihlerin karşılıkları miladi 1876, 1877 ve 1878 olarak verilecektir.

sadece hane sayısının verilmesiyle iktifa edilmiştir. Kimi kazalarda gayrimüslimler “Ermeni”, “Katolik”, “Rum” şeklinde ayrıca belirtilirken, bazlarında nüfus toplamları dahi verilmemiştir. Bazı kazalarda ise köylerin dahi nüfusları hane sayılarıyla ifade edilmiştir.

Trabzon Vilayetinin 1880 Tarihli Raporuna Göre
Trabzon Vilayetinin İdarî Yapısı

TRABZON VİLAYETİ					
Trabzon Sancağı	Kazalar	Nahiyyeler	Canik Sancağı	Kazalar	Nahiyyeler
	Nefs-i Trabzon	Akçaabad		Nefs-i Samsun	Kavak
		Yomra		Bafra	Alaçam
		Maçka		Ünye	Karakuş
		Şarlı		Çarşamba	-
	Ordu	Tonya		Fatsa	-
		Perşembe		Terme	-
		Bolaman,	Lazistan Sancağı	Mapavri	
		Hapsemana		Nefs-i Rize	Karadere
		Ulubey			Kura-yı Seba
	Giresun	Aybası		Atina	Hemşin
		Piraziz			Arhavi
		Keşap		Hopa	Vakıf Maa Ulya
		Akköy	Gümüşhane Sancağı	Nefs-i Gümüşhane	Yağmurdere
	Tirebolu				Koğans
	Görele			Torul	Kürtün
Vakfıkebir			Trabzon Vilayetine Ait Nüfus Cetvelinde 1876, 1877 ve 1878 yılları için aynı idari yapı esas alınmıştır.		
Of	-				
Sürmene	-				

1879 tarihli salname ise vilayetin 1876 tarihine dair verdiği bilgilerin tekrarı niteliğinde olup ilaveten hane sayısı vermektedir. 1878 tarihli salname de vilayetin 1876 tarihine dair verdiği istatistiğe dayanmaktadır. Vilayet salnamelerindeki bilgilerde, vilayetin ve alt idari sınırların değişimi dolayısıyla farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin 1877 tarihli⁴⁸ ve 1878 tarihli⁴⁹ salnamelerde Batum, Livane bölgeleri dâhil iken Canik sancağı yer almamaktadır.

⁴⁸ TVS, 1294 (1877), IX, Ankara 1995.

⁴⁹ TVS, 1295 (1878), X, Ankara 1999.

1879 tarihli salnameda⁵⁰ ise sınırlar haricinde kalmasıyla Batum, Livane ve Çürüksu ilave edilmemiş buna karşın Canik sancağı dâhil edilmiştir.

İfade edilen bu yönlerden dolayı vilayetin raporu hem salnamelerdeki bilgileri tamamlamak bakımından, hem de salnameda dökümü yapılmayan detaylı nüfus rakamları ile doğum ölüm rakamları çerçevesindeki bilgileri sunmak yönünden önem arz etmektedir.

Aşağıda vilayetin sunduğu nüfus cetveli üç yıl için sancak düzeyinde ayrıca düzenlenerek 1, 2, 3 (A, B, C, D) şeklinde alt başlıklarla tasnif edilmiştir. Tabloların içerisinde kazaların ara toplamlarına yer verilirken sonrasında sancak toplamları verilmiş, ilgili yılın bitiminde vilayetin genel toplamları düzenlenmiştir.

⁵⁰ *TVS*, 1296 (1879), XI, Ankara 1999.

TABLO 1-A

TABLO 1-B
H. 1293 (1876)

ESAMI-i KAZA VE NEVAHİ	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			CANİK SANCAĞI			İSLAM			YEKÜN			
	Mevcudu	Vefiyat	Ash	Mevcudu	Vefiyat	Ash	Mevcudu	Vefiyat	Ash	Mevcudu	Vefiyat	Ash	Mevcudu	Vefiyat	Ash	Mevcudu	Vefiyat	Ash	Mevcudu	Vefiyat	Ash	
Nefs-i Samsun Kazası	*	*	*	*	*	*	187	37	9	215	12.752	498	333	12.917	5460	61	31	6490	19.399	596	373	19.622
Kavak Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	20	*	2	18	533	33	10	556	5637	36	25	6648	7190	69	37	7222
Samsun Kazası Yekunu	*	*	*	*	*	*	207	37	11	233	13.285	531	343	13.473	13.097	97	56	13.138	26.589	665	410	26.844
Bafra Kazası	*	*	*	*	*	*	302	9	3	308	6717	38	19	6736	3672	*	*	9672	16.691	47	22	16.716
Alaçam Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1276	8	22	1262	4750	*	*	4750	6026	8	22	6012	
Bafra Kazası Yekunu	*	*	*	*	*	*	302	9	3	308	7993	46	41	7998	14.422	*	*	14.422	22.717	55	44	22.728
Ünye Kazası	*	*	*	*	*	*	1634	208	48	1794	1684	25	51	1658	11.007	58	1	11.064	14.325	291	100	14.516
Karakoç Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	5270	89	21	5338	5270	89	21	5338
Ünye Kazası Yekunu	*	*	*	*	*	*	1634	208	48	1794	1684	25	51	1658	16.277	147	22	16.402	19.595	380	121	19.854
Çarşamba Kazası	*	*	*	*	*	*	4939	199	57	5081	1.585	53	29	1609	20.975	*	*	20.975	27.499	252	86	27.665
Fatsa Kazası	*	*	*	*	*	*	349	6	14	341	664	22	3	683	11.436	54	146	11.344	12.449	82	163	12.368
Terme Kazası	*	*	*	*	*	*	766	13	8	773	224	*	*	224	9091	*	*	9091	10.083	13	8	10.088
Canik Sancağı Yekunu	*	*	*	*	*	*	8199	472	141	8530	25.435	677	467	25.645	85.298	298	224	85.372	118.932	1447	832	119.547

TABLE 1-C

ESAMI İ KAZA VE NEVAHİ	II. 1293 (1876)									
	PROTESTAN	KATOLİK	ERMENİ	RUM	İSLAM	YEKÜN	Ash	Mevludat	Vefyiat	Ash
LAZİSTAN SANCAGI										
Neş-i Rize Kazası	*	*	*	*	261	22.820	174	71	22.923	
Mapavri Nahiyesi	*	*	*	*	13	22.662	136	100	4792	100
Karadere Nahiyesi	*	*	*	*	6	4792	4756	136	100	4792
Kura-ylı Seba Nahiyesi	*	*	*	*	161	3593	40	48	3585	48
Rize Kazası Yekunu	*	*	*	*	254	3593	3585	40	3585	40
Atina Kazası	*	*	*	*	7	5589	7	6	5590	6
Hemşin Nahiyesi	*	*	*	*	254	5589	5589	7	5590	7
Atina Kazası Yekunu	*	*	*	*	6	36.629	36.629	357	36.890	357
Hopa Kazası	*	*	*	*	254	36.629	36.758	357	36.890	357
Arhavi Nahiyesi	*	*	*	*	19	8975	19	10	8984	10
Yakıkı Mta Ulu Nahiyesi	*	*	*	*	15	6451	6450	39	6474	39
Hopa Kazası Yekunu	*	*	*	*	25	15.425	15.425	58	15.425	58
Lazistan Sancağı	*	*	*	*	10	5734	5734	27	5734	27
Yekinni	*	*	*	*	100	7778	7567	311	7778	311

TABLO 1-D

ESAMI İ KAZA VE NEVĀHİ	PROTESTAN		KATOLİK		ERMENİ		RUM		İSLAM		YEKŪN	
	Mevcudu	Mevlidi	Mevcudu	Mevlidi	Mevcudu	Mevlidi	Mevcudu	Mevlidi	Mevcudu	Mevlidi	Mevcudu	Mevlidi
GÜMÜŞHANE SANCAĞI												
Nefs-i Gümüşhane Kazası	*	*	*	*	614	14	579	2560	29	10	2579	5235
Yılmurdere Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	542	4	8	538	1033
Koğans Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	366	6	3	369	1921
Gümüşhane K. Yekunu	*	*	*	*	614	14	579	3468	39	21	3486	8189
Torul Kazası	*	*	*	*	*	*	*	8062	22	20	8064	3253
Kürtün Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	761	*	*	761	4686
Torul Kazası Yekunu	*	*	*	*	*	*	*	8823	22	20	8825	7939
Gümüşhane Sancağı Yekunu	*	*	*	*	614	14	579	12.291	61	41	12.311	16.128

H. 1293 (1876)

CUMLE YEKŪN	PROTESTAN		KATOLİK		ERMENİ		RUM		İSLAM		YEKŪN	
	Mevcudu	Mevlidi	Mevcudu	Mevlidi	Mevcudu	Mevlidi	Mevcudu	Mevlidi	Mevcudu	Mevlidi	Mevcudu	Mevlidi
H. 1293 (1876)												
38	*	38	483	9	5	487	18.199	839	627	18.411	67.341	350.309

ASIL	PROTESTAN		KATOLİK		ERMENİ		RUM		İSLAM		YEKŪN	
	Mevcudu	Mevlidi	Mevcudu	Mevlidi	Mevcudu	Mevlidi	Mevcudu	Mevlidi	Mevcudu	Mevlidi	Mevcudu	Mevlidi
H. 1293 (1876)												
5337	*	5337	436.370	350.568	3186	2927	350.309	67.431	1303	1213	436.370	436.935

TABLO 2-A

ESAMI-İ KAZA VE NEVAHİ	PROTESTAN		KATOLİK		ERMENİ		RUM		İSLAM		YEKÜN													
	Mevcudu	Vefyat	Mevcudu	Vefyat	Mevcudu	Vefyat	Mevcudu	Vefyat	Mevcudu	Vefyat	Mevcudu	Vefyat	Ash											
TRABZON SANCAGI																								
Nefsi-Trabzon K.	37	1	*	38	487	8	12	483	1608	98	31	1675	1789	89	51	1827	6316	174	124	6366	10.237	370	218	10.389
Akçabad Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	1.374	26	38	1.362	2595	81	140	2536	15.075	365	625	14.815	19.044	472	803	18.713
Maçka Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	203	*	*	203	6425	71	72	6424	5699	70	75	5694	12.327	141	147	12.321
Yomra Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	2059	34	135	1958	2865	63	84	2844	8035	*	*	8035	12.959	97	219	12.837
Sarılı Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	6619	*	*	6619	6619	*	*	6619	
Tonya Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	4140	299	461	3978	4140	299	461	3978	
Trabzon K. Yekunu	37	1	*	38	487	8	12	483	5244	158	204	5198	13.674	304	347	13.634	45.884	908	1285	45.507	65.326	1379	1848	64.857
Ordu Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	2020	40	78	1.982	2652	156	62	2746	8831	316	120	9027	13.503	512	260	13.755
Persembe Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	261	*	*	261	209	*	*	209	6577	10	6	6581	7047	10	6	7051
Bolaman Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	202	2	11	193	371	14	53	332	4106	11	2	4115	4679	27	66	4640
Hapsemana Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	30	1	2	29	876	53	17	912	3746	76	33	4789	5652	130	52	5730
Ulubey Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	911	39	20	930	214	*	2	212	3862	57	56	3863	4987	96	78	5005
Aybastı Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	665	*	*	665	4430	4	*	4434	5095	4	*	5099
Ordu Kazası Yekunu	*	*	*	*	*	*	*	*	3424	82	111	3995	4987	227	134	5076	32.552	474	217	32.809	40.963	779	462	41.280
Giresun Kazesi	*	*	*	*	*	*	*	*	343	7	53	297	2548	31	13	2566	6389	29	49	6369	9280	67	115	9232
Piraziz Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	45	*	*	45	1099	*	*	1099	2410	*	*	2410	3554	*	*	3554
Kesap Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	990	*	*	990	6398	*	*	6398	7388	*	*	7388
Akköy Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	21	*	*	21	516	*	*	516	4527	*	*	4527	5064	*	*	5064
Giresun K. Yekunu	*	*	*	*	*	*	*	*	409	7	53	363	5153	31	13	5171	19.724	29	49	19.704	25.286	67	115	25.238
Tirebolu Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	218	5	10	213	2859	89	14	2934	15.002	44	54	14.992	18.079	138	78	18.139
Görele Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	56	*	*	56	348	24	6	366	12.118	*	*	12.118	12.522	24	6	12.540
Vaktkebir Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	18	*	1	17	*	*	*	7576	612	506	7682	7594	612	507	7699	
Of Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	415	38	21	432	25.918	66	58	25.926	26.333	104	79	26.358				
Sümene Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	122	3	4	121	1750	41	4C	1751	16.276	228	59	16.445	18.148	272	103	18.317
Trabzon Sancagı Yekunu	37	1	*	38	487	8	12	483	9491	255	383	9463	29.186	750	575	29361	175.050	2361	2228	175.183	214.251	3375	3198	214.428

TABLO 2-B

ESAMI İ KAZA VE NEVAKİ	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN					
	Mevlutedu	Vefyiat	Aşlı	Mevlutedu	Vefyiat	Aşlı	Mevlutedu	Vefyiat	Aşlı	Mevlutedu	Vefyiat	Aşlı	Mevlutedu	Vefyiat	Aşlı	Mevlutedu	Vefyiat	Aşlı			
CANIK SANCAGI																					
Nef-i Samsun Kazası	*	*	*	*	*	*	*	187	*	187	12.675	232	155	12.752	6461	94	6460	19.323	326		
Kavak Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	20	20	569	7	43	533	6597	83	43	6637	7186	90		
Samsun K. Yekunu	*	*	*	*	*	*	*	207	*	207	13.244	239	198	13.285	177	138	13.097	26.509	416		
Bafra Kazası	*	*	*	*	*	*	*	300	4	302	6651	82	16	5717	9672	*	*	9672	16.623	86	
Alaçam Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1276	*	1276	4750	*	*	4750	6026	*	*	
Bafra K. Yekunu	*	*	*	*	*	*	*	300	4	302	7927	82	16	7793	14.322	*	*	14.422	22.649	86	
Ünye Kazası	*	*	*	*	*	*	*	1665	39	70	1634	1664	34	14	1684	10.952	59	4	11.007	14.281	132
Karakoç Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	5255	15	*	5270	5255	15
Ünye K. Yekunu	*	*	*	*	*	*	*	1665	39	70	1634	1664	34	14	1684	16.207	74	4	16.277	19.536	147
Çorambah Kazası	*	*	*	*	*	*	*	4900	52	13	4939	1561	41	17	1585	20.975	*	*	20.975	27.436	93
Fatsa Kazası	*	*	*	*	*	*	*	354	5	10	349	659	7	2	664	11.436	*	*	11.436	12.449	*
Temre Kazası	*	*	*	*	*	*	*	755	27	14	768	224	*	*	224	9091	*	*	9091	10.070	27
Canik Sancagi Yekunu	*	*	*	*	*	*	*	8181	127	109	8199	25.279	403	247	25.435	85.189	251	142	85.298	118.649	769
																			486	118.932	

TABLO 2-C

ESAMI-İ KAZA VE NEVAHİ	PROTESTAN		KATOLİK		ERMENİ		RUM		İSLAM		YEKŪN	
	Mevlutedat	Aslı	Mevlutedat	Aslı	Mevlutedat	Aslı	Mevlutedat	Aslı	Mevlutedat	Aslı	Mevlutedat	Aslı
LAZİSTAN SANCAĞI												
Nefis-i Rize Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	254	*	254	155
Mapavri Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	4753	62
Karadere Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	3555	70
Kura-yı Seba Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	5580	25
Rize Kazası Yekunu	*	*	*	*	*	*	*	*	254	*	36.373	312
Altına Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	8879	364
Hemsin Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	6320	125
Altına K. Yekunu	*	*	*	*	*	*	*	*	23	*	15.199	489
Hopa Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	5550	175
Aribavi Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	7461	301
Vakıf Maa Uluva Nahi.	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	8510	8510
Hopa K. Yekunu	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	21.521	472
Lazistan Sancağı Yekunu	*	*	*	*	*	*	*	*	23	254	73.093	1277
									670	73.700	73.370	1277
										670	73.977	73.977

II. 1294 (1877)

TABLO 2-D

ESAMI-İ KAZA VE NEVAHİ	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN					
	Mevludat	Vefyatl	Mevcudu	Mevludat	Vefyatl	Mevcudu	Mevludat	Vefyatl	Mevcudu	Mevludat	Vefyatl	Mevcudu	Mevludat	Vefyatl	Mevcudu	Mevludat	Vefyatl				
GÜMÜŞHANE SANCAĞI																					
Nef-i Gümüşhane K.	*	*	*	*	*	616	6	8	614	2651	181	272	2560	5286	151	202	5235	8553	338	482	8409
Yağmurdere Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	543	9	10	542	1033	*	*	1033	1576	9	10	1575
Koğans Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	362	22	18	366	1913	14	6	1921	2275	36	24	2287
Gümüşhane Yekunu	*	*	*	*	*	616	6	8	614	3556	212	300	3468	8232	165	208	8189	12.404	383	516	12.271
Torul Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	*	8200	331	478	8062	3258	3	8	3253	11.458	334	477	11.315
Kürtün Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	764	9	12	761	4688	6	8	4686	5452	15	20	5447
Torul Karası Yekunu	*	*	*	*	*	*	*	*	*	8964	340	481	8823	7946	9	16	7939	16.910	349	497	16.762
Gümüşhane Sancığı Yekunu	*	*	*	*	*	614:	6	8	614	12.520	552	781	12.291	16.178	174	224	16.128	29.314	732	1013	29.033

H. 1294 (1877)

CÜMLE YEKÜN	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN							
	Mevcudu	Mevludat	Vefyatl	Mevcudu	Mevludat	Vefyatl	Mevcudu	Mevludat	Vefyatl	Mevcudu	Mevludat	Vefyatl	Mevcudu	Mevludat	Vefyatl	Mevcudu	Mevludat	Vefyatl					
37	1	*	38	487	8	12	483	18.301	388	500	18.199	67.239	1705	1603	67.341	349.510	4063	3264	350.309	435.584	6153	5367	436.370

TABLO 3-A

YIL H. 1295 (1878)																									
ESAMI-İKAZA VE NEVAHİ	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			TRABZON SANCAĞI															
	Mevcudu	Vefyatlardır	Ash	Mevcudu	Vefyatlardır	Ash	Mevcudu	Vefyatlardır	Ash																
Nefis-i Trabzon K.	37	2	2	37	490	8	11	487	1.594	62	48	1.608	1.737	96	44	1.789	6.305	240	229	6316	10.163	408	334	10.237	
Akçabad Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	1.377	11	14	1.374	2.591	64	60	2.595	15.088	16	29	15.075	19.056	91	103	19.044	
Macka Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	205	2	4	203	6.491	230	296	6.425	5.938	447	686	5.699	12.634	679	986	12.327	
Yomra Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	2.079	58	78	2.059	2.875	100	110	2.865	8.045	90	100	8.035	12.999	248	288	12.959	
Sarılı Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	6.592	92	65	6.592	92	65	6619	6619
Tonya Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	4140	10	10	4140	10	10	4140	4140
Trabzon K. Yekini	37	2	2	37	490	8	11	487	5.255	133	144	5.244	13.694	490	510	13.674	46.108	895	1119	45.884	65.584	1538	1786	65.326	
Ordu Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	2.031	24	35	2.020	2.640	40	28	2.652	8.029	311	109	8.031	13.300	375	172	13.503	
Perşembe Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	2.63	*	2	261	2.03	14	8	209	6.473	215	111	6.577	6.939	229	121	7047	
Bolaman Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	2.12	3	13	2.02	3.74	13	16	3.71	4.086	24	4	4.106	4.672	40	33	4679	
Hapsemana Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	3.4	*	4	30	8.78	21	23	8.76	4.661	147	62	4.746	5.573	168	89	5652	
Ulubey Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	9.17	17	23	9.11	2.17	*	3	214	3.873	110	121	3.862	5.007	127	147	4987	
Aybastı Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	3.457	44	77	3.424	4.973	92	78	4.987	32.128	865	441	32.552	40.558	1001	596	40.963	
Ordub K. Yekini	*	*	*	*	*	*	*	*	3.53	10	20	3.43	2010	593	55	25.48	6.376	36	23	6.389	8.739	639	98	9280	
Giresun Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	4.5	*	45	4.099	*	*	1099	2.410	*	*	2.410	3.554	*	*	3.554		
Pirazit Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	990	*	*	990	6.398	*	*	6.398	7.388	*	*	7.388		
Kesap Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	21	*	*	21	516	*	*	516	4.527	*	*	4.527	5.064	*	*	5.064	
Akköy Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	4.19	10	20	4.09	4.615	593	55	5.153	19.711	36	23	19.724	24.745	639	98	25.286	
Giresun K. Yekini	*	*	*	*	*	*	*	*	2.19	5	6	2.18	2.870	48	59	2.859	15.007	20	25	15.002	18.096	73	90	18.079	
Tirebolu Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	56	*	56	3.33	19	4	348	12.111	7	*	12.118	12.500	26	4	12.522		
Görele Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	18	*	18	*	*	*	*	7.524	78	26	7.576	7.542	78	26	7.594		
Vakfıkebir Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	419	10	14	415	25.921	123	126	25.918	26.340	133	140	26.333	140	140	140	26.333	
Of Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	124	3	5	127	1.758	33	41	1.750	16.152	223	99	16.276	18.034	259	145	18.148	
Şürmene Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	124	3	5	127	1.758	33	41	1.750	16.152	223	99	16.276	18.034	259	145	18.148	
Trabzon Sancagi	37	2	2	37	490	8	11	487	9.548	195	252	9.491	28.662	1285	761	29.186	174.662	2247	1859	175.050	213.399	3737	2885	214.251	

TABLO 3-B
H. 1295 (1878)

ESAMI-İ KAZA VE NEVVAHİ	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN										
	Mevlutedat			Mevcudu			Mevlutedat			Mevcudu			Mevlutedat			Mevcudu										
	Vefiyat	Aslı	Mevlutedat	Vefiyat	Aslı	Mevcudu	Vefiyat	Aslı	Mevcudu	Vefiyat	Aslı	Mevlutedat	Vefiyat	Aslı	Mevlutedat	Vefiyat	Aslı									
CANIK SANCAĞI																										
Nefs-i Samsun K.	*	*	*	*	*	*	167	32	12	187	12.518	262	105	12.675	6.401	88	28	6461	19.086	382	145	19.323				
Kavak Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	18	3	1	20	573	25	29	569	6616	56	75	6597	7208	84	105	7187				
Samsun K. Yekunu	*	*	*	*	*	*	185	35	13	207	13.091	287	134	13.244	13.017	144	103	13.058	26.294	466	250	26.509				
Bafra Kazası	*	*	*	*	*	*	292	16	8	300	6634	31	14	6651	9672	*	*	9672	16.598	47	22	16.623				
Alaçam Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1286	13	23	1276	4750	*	*	4750	6036	13	23	6026			
Balıra K. Yekunu	*	*	*	*	*	*	292	16	8	300	7920	44	37	7927	14.422	*	*	14.422	22.634	60	45	22.649				
Ünye Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1658	9	2	1665	1656	9	1	1664	10.912	45	5	10.952	14.226	63	8	14281
Karakoç Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	5219	37	1	5.255	5219	37	1	5255	
Ünye K. Yekunu	*	*	*	*	*	*	*	1658	9	2	1665	1656	9	1	1664	16.131	82	6	16.207	19.445	100	9	19.536			
Çarşamba Kazası	*	*	*	*	*	*	4689	245	34	4900	1.533	48	20	1.561	20.975	*	*	20.975	27.197	293	54	27.436				
Fatsa Kazası	*	*	*	*	*	*	352	4	2	354	653	6	*	659	11.421	22	7	11.436	12.426	32	9	12.449				
Terme Kazası	*	*	*	*	*	*	727	55	27	755	224	*	*	224	9091	*	*	9091	10.042	55	27	10.070				
Canik Sancağı Yekunu	*	*	*	*	*	*	7903	364	86	8181	25.077	394	192	25.279	85.057	248	116	85.189	118.038	1006	394	118.649				

TABLO 3-C

ESAMI-İ KAZA VE NEVĀHİ		H. 1295 (1878)															
		PROTESTAN	KATOLİK	EREMENİ	RUM	İSLAM			YEKŪN								
Mevlûdât	Ash	Mevcudu	Vefiyât	Mevlûdât	Ash	Mevcudu	Vefiyât	Mevlûdât	Ash	Mevcudu	Vefiyât	Mevlûdât	Ash				
LAZİSTAN SANCAĞI																	
Nefş-i Rize Kazası	*	*	*	*	*	*	*	254	*	166	136	22.709	166	136	22.739		
Mapavri Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	4735	46	28	4753	46	28	4753	
Karadere Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	3457	158	60	3555	3457	158	60	3555
Kura-yı Seba Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	5581	9	10	5580	5581	9	10	5580
Rize Kazası Yekunu	*	*	*	*	*	*	*	254	*	379	234	36.373	36.482	379	234	36.627	
Atina Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	*	8888	116	125	8879	8888	116	125	8879
Hemşin Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	23	*	*	6319	76	75	6320	6342	76	75	6343
Atina K. Yekunu	*	*	*	*	23	*	23	*	*	15.207	192	200	15.199	192	200	15.222	
Hopa Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	*	3588	2350	188	5550	3388	2350	188	5550
Athavî Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	7461	*	*	7461	*	*	7461	
Vakif Maa Ulya Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	7816	694	*	8510	7816	694	*	8510
Hopa Kazası Yekunu	*	*	*	*	*	*	*	*	*	18.665	3044	188	21.521	18.665	3044	188	21.521
Lazistan Sancagi Yekunu	*	*	*	*	23	*	23	254	*	70.100	3615	622	73.093	70.377	3615	622	73.370

TABLO 3-D

		PROTESTAN		KATOLİK		ERMENİ		RUM		İSLAM		YEKÜN	
ESAMI-İ KAZA VE NEVAHİ		Mevludat	Vefyat	Mevludat	Vefyat	Mevludat	Vefyat	Mevludat	Vefyat	Mevludat	Vefyat	Mevludat	Vefyat
GÜMÜŞHANE SANCAĞI													
Nef-i Gümüşhane K.	*	*	*	*	*	630	11	25	616	2660	51	60	2651
Yağmurdere Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	469	99	25	543
Koğans Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	359	8	5	362
Gümüşhane K. Yek.	*	*	*	*	*	630	11	25	616	3488	158	90	3556
Torul Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	*	8224	365	389	8200
Kurtulu Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	769	44	49	764
Torul Kazası Yekunu	*	*	*	*	*	*	*	*	*	8993	409	438	8964
Gümüşhane Sancagı Yekunu	*	*	*	*	*	630	11	25	616	12.481	567	528	12.520

		PROTESTAN		KATOLİK		ERMENİ		RUM		İSLAM		YEKÜN	
CÜMLE YEKÜN		Mevludat	Vefyat	Mevludat	Vefyat	Mevludat	Vefyat	Mevludat	Vefyat	Mevludat	Vefyat	Mevludat	Vefyat
H. 1294 (1877)													
37	2	37	490	8	11	487	18.104	570	363	18.311	66.474	2246	1481

TABLO 4: 1881/1882-1893 OSMANLI GENEL SAYIMINA GORE TRABZON VILAYETININ NUFUSU

	TRABZON VİLAYETİ	MÜSLÜMAN		RUMLAR		ERMENİ		BULGAR		KATOLİK		YAHUDİ		PROTESTAN		TOPLAM		GENEL TOPLAM		
		K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	
Merkez Kaza	37.091	42.038	13.027	14.561	4.440	5.106	588	621							41	51	55.187	62.377	117.564	
Ordu	39.596	40.175	4.702	5.696	3.586	3.966									146	142	48.030	49.979	98.009	
Giresun	27.877	28.907	5.118	6.251	610	629											33.605	35.787	69.392	
Tirebolu	16.622	17.607	2.659	3.213	2.32	2.81											19.513	21.101	40.614	
Görcle	14.584	14.889	3.31	3.77	99	82											15.014	15.348	30.362	
Vatıfkebir	9080	9305			29	27											9109	9332	18.441	
Akçaabat	19.062	19.742	1.838	1.997	1.367	1.591											22.267	23.30	45.597	
Sümene	15.003	20.926	1.339	2.624	71	107											17.413	23.657	41.070	
Of	30.163	29.697	3.51	4.46													30.514	30.143	60.657	
Trabzon Sancagı	209.078	223.286	30.365	35.165	10.434	11.789	588	621							187	193	250.652	271.054	521.706	
Toplam															5	25	23	31.319	36.305	67.624
Çanik Mrk. Kaza	15.502	17.917	15.297	17.628	4.54	709	41	23							193	224	29.044	31.859	60.903	
Çarşamba	22.684	24.913	1.497	1.617	4.670	5.105											24.791	25.847	50.638	
Ünye	21.348	21.962	1.781	1.914	1.662	1.973											14.801	15.557	30.358	
Fatsa	13.739	14.156	706	946	3.54	448											10.053	11.054	21.107	
Temer	9085	9953	205	223	763	878											30.734	32.048	62.782	
Bafra	19.200	19.736	11.068	11.766	4.66	546														
Canik Sancagı	101.558	108.635	30.554	34.094	8.369	9.659	41	23							5	218	247	140.742	152.670	293.412
Toplam																				
Rize	31.595	41.154	308	333													31.903	41.487	73.390	
Pazar (Atina)	17.246	16.192			20	22											17.266	16.214	33.480	
Hopa	15.046	14.305			52	2	5										15.048	14.362	29.410	
Lazistan Sancagı	63.887	71.651	308	385	22	27											64.217	72.063	136.280	
Toplam																				
Gümüşhane M. Kaza	10.200	11.756	2.666	2.793	514	638											13.380	15.187	28.567	
Torul	9001	10.457	8000	8679													17.001	19.136	36.137	
Kelkit	11.059	12.191	1.63	1.41	58	55											11.280	12.387	23.667	
Sırın	7115	7406	834	892	100	121											8049	8419	16.468	
Gümüşhane Sancagı	37.375	41.810	11.663	12.505	672	814											49.710	55.129	104.839	
Toplam																				
TRABZON VİLAYETİ	411.898	445.382	72.890	82.149	19.497	22.289	629	644							5	405	440	505.321	550.916	1.056.237
TOPLAMI																				

Kaynak: Kemal H. Karpat, *Osmancı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 290-293.

Tablo 1 (A,B,C), Tablo 2 (A,B,C) ve Tablo 3 (A,B,C)'deki verilere göre H. 1293 (1876), H. 1294 (1877), H. 1295 (1878) yıllarında Trabzon'da Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfus ile doğum ölüm adedi şu şekildedir:

Yıl	Nüfus		Doğum		Ölüm		
	Muslim	Gayri Muslim	Yekûn	Muslim	Gayri Muslim	Muslim	Gayri Muslim
H. 1293	350.309	86.061	436.370	2927	1845	3186	2151
H. 1294	349.510	86.074	435.584	3264	2115	4063	2102
H. 1295	346.240	85.105	431.345	3191	1857	6461	2826
	-	-	-	9382	5817	13.710	7079

Bu tabloya göre Trabzon'un 1876 yılına ait toplam erkek nüfusu 436.370 olarak ortaya çıkmaktadır. 4772 doğum⁵¹ karşılık 5337 ölüm gerçekleşmiş, toplam nüfusta % 0,129'luk (565 kişi) bir azalma meydana gelmiştir. 1877 yılında toplam nüfus 435.584 olup 5379 doğum, 6165 ölüm adediyle nüfusta % 0,18'luk (786 kişi) bir azalma yaşanmıştır. 1878 yılında ise 5048 doğum, 9287 ölüm kaydedilmiş, genel nüfusta % 0,98'luk (4239 kişi) bir azalma olmuştur. Vilayetin üç yıllık nüfus verileri incelendiğinde ölüm kayıtlarının fazlalığı nedeniyle nüfusun 5000 kişi azaldığı anlaşılmaktadır. Sancak düzeyinde Trabzon sancağında % 0,47'luk, Canik'te % 0,75'luk, Lazistan'da % 4,86'luk bir azalma gerçekleşirken sadece Gümüşhane sancağında % 1,71'luk bir artış meydana gelmiştir. Genel nüfustaki üç yıl içindeki azalma özellikle 1878 yılında dikkat çekmekte olup genel erkek nüfusun % 1'ine yakın bir rakamdır. Vali Sırı Paşa'nın, Mabeyne sunulan nüfus rakamları içerisinde doğum-ölüm adedinde herhangi bir anormallik olmadığını, salgın veya benzeri bir sebeple ölümlerin artmadığını belirtmesine rağmen özellikle 1878 yılındaki düşüşün bir açıklaması olması gereklidir. Kuşkusuz 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı bölgede doğum-ölüm rakamlarını etkilemesi beklenen bir durumdur. Ayrıca göçlerin bölge üzerindeki etkisi yadsınamaz bir geçektir. Sırı Paşa'nın olağanüstü bir ölüm rakamı bulunmadığı vurgusunun sadece salgın hastalıklar üzerinde olması ihtimal dâhilindedir. Söz konusu durumu açıklamaya yardımcı olması bakımından Tablo 1 (A,B,C), Tablo 2 (A,B,C) ve Tablo 3 (A,B,C)'deki sancak nüfuslarına bakılması bazı fikirler verebilecektir.

1876 yılında genel ölüm adedi yüksektir. Bununla birlikte merkez sancağında daha fazla doğum varken, Canik, Lazistan ve Gümüşhane'de ölüm adedi fazladır. 1877 yılında Trabzon merkez sancağı, Canik ve Lazistan'da

⁵¹ Üç yıl zarfında en yüksek doğum adedi 1876'da Yomra, 1877'de Akçaabat, 1878'de Maçka'da kaydedilmiştir.

ölüm oranı, Gümüşhane'de ise doğum oranı yüksektir. 1878 yılında genel toplamda da, merkez sancağıyla Canik ve Lazistan'da ölüm adedi artış gösterirken Gümüşhane sancağında aksine doğum oranı yüksektir. Bu bilgiler çerçevesinde üç yıllık yüksek ölüm adedini açıklama konusunda Gümüşhane sancağı devre dışı kalmaktadır. Diğer 3 sancaktaki rakamlar incelendiğinde ise merkez sancağı ile Canik'teki doğum-ölüm verilerinde, ölüm adedi yüksek olmakla birlikte rakamlar genelde uyumludur. Ancak Lazistan sancağında 1876 ve 1877 yıllarında yine yüksek bir rakam olarak bu oran birbirinin iki katı iken; 1878 yılında doğum-ölüm oranı 6 katına (622 doğum/3615 ölüm) çıkmıştır. Bu sancak içerisinde de 1878 yılında özellikle Hopa'nın kaza merkezi ile Vakıf Maa Ulya nahiyesi ne ait veriler dikkat çekicidir. Bu yılda Hopa'da 188 doğumda karşılık 2350 ölüm kaydedilmiş, nüfus ciddi bir düşüş seyri göstererek 5550'den 2350'ye inmiştir. Vakıf Maa Ulya nahiyesinde de hiç doğum kaydı verilmemesine karşın 694 ölüm kaydedilmiştir. Her iki yerleşim yerinin nüfuslarındaki ciddi düşüşü ya da yüksek ölüm adedini açıklayan olgusal bir malzeme bulunmamakla birlikte bölgenin 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'ndan etkilenmiş olması ihtimal dâhilindedir. Rize merkez kazası, Atina kazası ve Hemşin nahiyesinin nüfus rakamlarında ciddi oynamalar olmaması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Bu süreçte Osmanlı Devleti'ndeki askeri geleneklere de uygun olduğu şekilde savaş sırasında bölge halkın erkekleri diğer kazalara nazaran daha fazla silah altına alınmış olmalıdır. Ayrıca savaş esnasında hayatını kaybedenlerin kayıtlarının tutulması uzunca bir süreci gerektireceğinden sınır boyundaki bu yerleşim yerlerine yönelik yazımlarının toplu yapılmış olması da mümkündür.

Vakıf Maa Ulya nahiyesi⁵² açısından bu saikler geçerli olmakla birlikte bu bölge için başka etkenlerin de dikkate alınması gereklidir. Zira bu nahiyenin tam olarak nerede bulunduğu dahi üzerinde ihtilaflı bir konudur.⁵³

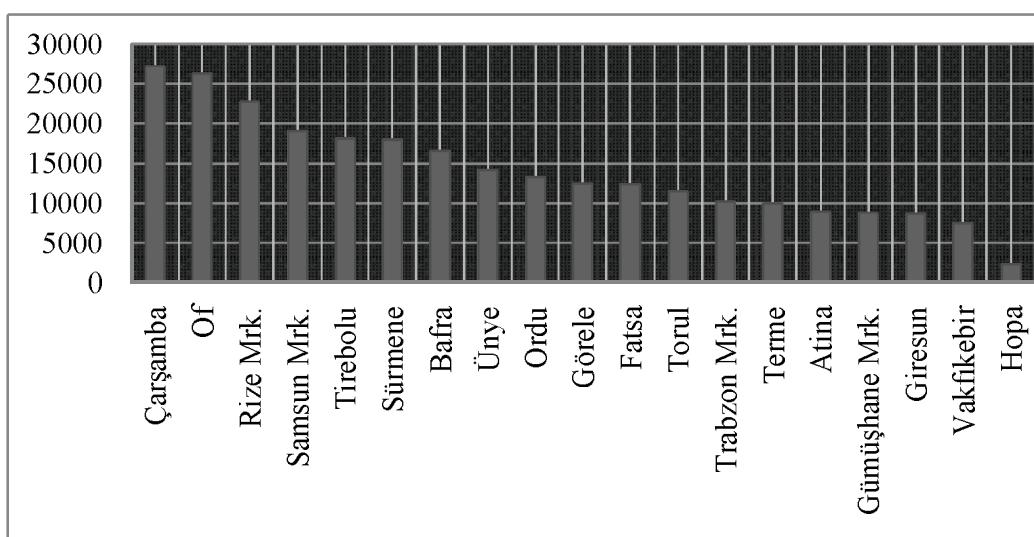
⁵² Vakıf nahiyesi, Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyılda merkezileşme çabaları çerçevesinde gerçekleşen idari değişimin Trabzon vilayetine yansyan önemli bir kesitidir. Vakıf nahiyesi devletin bütün çabalarına rağmen taşra güçlerinin kendi bölgelerinde ne denli etkin olduklarına dair önemli örnekler vermektedir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde taşra yönetimlerinin yerel dinamikler ve coğrafi faktörler çerçevesinde İdarî yapıya etkilerini Vakıf nahiyesi çerçevesinde ele alan bir çalışma için bkz. Hamdi Özdiş, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti'nde Eşrâf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s.138-172; Hamdi Özdiş, "Coğrafyanın Azizliği ya da Sınırboyunda Nahiye Olmak: Vakıf Nahiyesi (1879-1914)", *OTAM*, 25, Bahar 2009, s. 149-165; Köksal, *a.g.t.*, s. 127-131.

⁵³ Nahiyenin yerinin neresi olduğuna dair muhtelif görüşler olup kesin bir tespit yapılamamaktadır. Bir kayıtta Vakıf Maa Ulya nahiyesinin, Trabzon ve Devlet Salnamelerinde yer almadiği ancak bazı resmi kayıtlarda Livane kazasına bağlı bir nahiye olarak geçtiği, bu nahiyenin merkezinin Artvin Yusufeli'ye bağlı Kobak köyü (Yeni adı Yüksekoba) olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Muammer Demirel, "Doğu Anadolu'da İdarî Yapılanma (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan Sonra)", *Atatürk Üniversitesi Türkütat Araştırmaları Enstitüsü*

Bölge, özellikle Batum ve Livane kazalarının kaybedilmesi sonrası ulaşım olanaklarının kısıtlı olması nedeniyle devletin kontrolü dışına çıkmıştır. Vali Sırı Paşa'nın da resmi evrakına yansyan⁵⁴ bu durum, bölgedeki eşkıyalık olayları çerçevesinde doğum rakamı bulunmamasını (ya da kaydedilmemesini) ve yüksek ölüm adedini açıklamakta göz önüne alınmalıdır.

Tablo 1, 2 ve 3'teki bilgiler ışığında en kalabalık sancak Trabzon merkez sancağı olup, kazalar içerisinde en yüksek nüfusun Çarşamba'da bulunduğu anlaşılmaktadır. Canik merkez ile Rize merkez kazaları Trabzon merkez kazasının iki katı büyüklüğündedir. Nüfusu en düşük idari birim Yağmurdere nahiyesi (2000'in altında) olup onu Koğans nahiyesi takip etmektedir. En yüksek nüfuslu nahiye Akçaabat⁵⁵ (18.000'in üstünde), en düşük nüfuslu kaza ise Hopa merkez kazasıdır (2734 kişi). Akçaabat, Maçka ve Yomra Nahiyeleri nüfus bakımından pek çok kazadan büyuktur. Trabzon vilayetinin kazalara göre nüfus dağılımı aşağıdaki grafikte sunulmuştur:

1878 Yılında Trabzon Vilayetinin Kazalara Göre Nüfus Dağılımı

Dergisi, Sayı 37, 2008, s. 250; Nahiye üzerine yapılmış diğer bir çalışmada ise nahiyenin 1881 yılı Trabzon Vilayet Salnamesinde yer aldığı ancak nerede bulunduğuna dair bilgi olmadığı belirtilmektedir. bkz. Hamdi Özdiş, *a.g.m.*, s. 149; Bu bilgilerle birlikte, Sırı Paşa nahiyenin Erzurum Vilayeti ile Lazistan sancağını bağlayan dağ silsilesinin öteki tarafında bulunduğu ve o dönemde merkez vilayete mesafesinin 40 saat olduğu bilgisini vermektedir. Sırı Paşa, *Mektûbât-ı Sırı Paşa*, I, İstanbul 1303, s. 129; Ayrıca bkz. Köksal, *a.g.t.*, s. 127-131.

⁵⁴ Sırı Paşa, *Mektûbât-ı Sırı Paşa*, 1303, I, s. 129.

⁵⁵ Akçaabat, vilayet dâhilindeki en kalabalık nüfuslardan birini barındırmasına rağmen 1886 yılına kadar nahiye olarak kalmış, bu tarihte kaza olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehra Topal, "Akçaabat Nahiyesinin Kaymakamlığa Dönüşürülmesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, I, Trabzon 2007, s. 662; Mehmet Mercan, "Akçaabat'ın Kaza Teşkili ve XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kaza İle İlgili Bazı Tespitler", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, I, s. 678.

Vilayetteki gayrimuslim oranları da değerlendirilmesi gereken hususlardan biridir. İlgili tablolara göre nüfusun Muslim-gayrimuslim sayıları şu şekildedir:

Yıl	Nüfus		
	Muslim	Gayrimuslim	Yekûn
1876	350.309	86.061	436.370
1877	349.510	86.074	435.584
1878	346.240	85.105	431.345

Tablo 1, 2, ve 3 incelendiğinde Trabzon merkez sancağı dışında Protestan bulunmadığı, merkez sancağındakilerinin de sayısının üç yıl içinde fazla değişmediği görülmektedir. Katolikler sadece merkez sancağında bulunmakta olup 500'e yakın nüfus üç yıl içinde pek değişmemiştir. Ermeni nüfus en fazla merkez sancağında ve Canik sancağında bulunmaktadır. Rum nüfus en fazla merkez sancağındadır. Ancak sancak nüfusları göz önüne alınlığında Canik sancağında da belli bir nüfusu teşkil etmektedir. Şarlı, Tonya, Karakuş, Mapavri, Karadere, Kura-yı Seba, Arhavi nahiyyeleri ile Atina merkez ve Hopa merkez kazalarında gayrimuslim nüfus kaydı bulunmamaktadır.

Vilayetin yıllara göre Muslim-gayrimuslim nüfus dağılımı şöyledir.

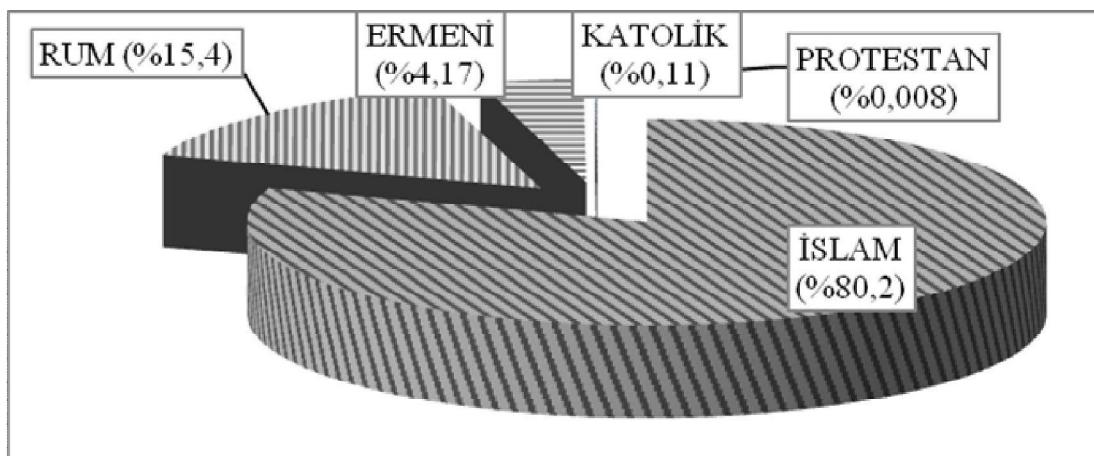
Yıl	Gayrimuslim	Müslüman
1876	% 19.72	% 80,27
1877	% 19,76	% 80,23
1878	% 19,73	% 80,26

Aynı nüfusun, H. 1293-95 (1876-78) yıllarına ait etnik ve dini dağılımı da şu şekildedir.

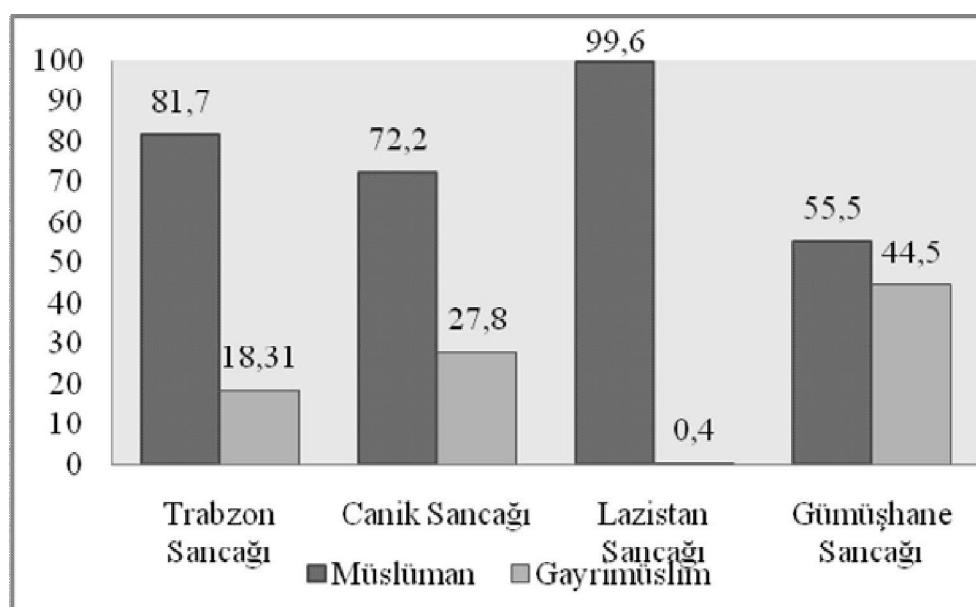
	1876	1877	1878
İslam	% 80.27	% 80.23	% 80.26
Rum	% 15.43	% 15.43	% 15.41
Ermeni	% 4.17	% 4.20	% 4.19
Katolik	% 0,11	% 0,11	% 0,11
Protestan	% 0.008	% 0.008	% 0.008

Vilayetin genel nüfus dağılımı incelendiğinde üç yıllık Muslim-gayrimuslim paylarının çok fazla değişmediği anlaşılmaktadır. Buna göre Müslümanlar nüfusun % 80'inin oluştururken gayrimuslim nüfusun oranı % 20'dir. Vilayetin etnik ve dini gruplara göre üç yıllık genel dağılımı da şu şekildedir:

H. 1293-1295 (1876-78) Yılları Arasında Trabzon Vilayetinin Etnik ve Dini Gruplara Göre Genel Dağılımı

Vilayetin üç yıllık (1876-78 yılları arası) nüfus istatistiklerine göre Müslüman-gayrimüslim nüfusun sancaklara göre dağılımı şu şekildedir.

Bütün bu verilerle birlikte Trabzon vilayetinin genel nüfusu üç yıl içindeki ortalama erkek nüfus sayısının ikiye çarpılmasıyla elde edilebilir. Bu çerçevede, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra gelen muhacirlerin de katılımıyla⁵⁶ vilayet nüfusunun 880.000 civarında olduğu tahmin edilebilir. Vilayet raporundan birkaç yıl sonra yayınlanan 1881 tarihli Vilayet salnamesi⁵⁷ ise vilayete ait toplam erkek nüfusu 451.114 olarak vermektedir.

⁵⁶ Sırı Paşa, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra gelen fakat nüfus defterlerine kayıt olunmamış ve ilgili tabloya dahil edilmemiş muhacirlerin erkek-kadın nüfusunun Eylül 1880 tarihi itibarıyle Trabzon sancığında 3221, Canik sancığında 6067, Lazistan sancığında 805 kişiden ibaret olup toplam 10.093 kişi olduğunu belirtmektedir. BOA, Y. PRK. UM. 2/40.

⁵⁷ TVS, 1298 (1881), XII, Ankara 1999, s. 132-137.

Bu sayı değerlendirdiğimiz dönem içerisindeki üç yıllık nispi azalmaya rağmen nüfusun 2-3 yıl zarfında 900.000 rakamını geçtiğine işaret etmektedir. Bunun en önemli nedeni savaş sonrası dönemde vilayete gelen göçmenlerdir.

Osmanlı Devleti açısından en kapsamlı nüfus sayımı kabul edilen 1881/82-93 sayımından (Tablo 4)⁵⁸ elde edilen verilere göre 10 yıl içinde vilayetin genel nüfusunun % 20 civarında arttığı anlaşılmaktadır. Söz konusu artısta göçlerin büyük etkisi olduğu muhakkaktır. 1881/82-93 nüfus sayımına istinaden dikkat çeken hususlardan biri de Gümüşhane sancağıının nüfusunun % 60 civarında artmasıdır. Diğer taraftan merkez sancağı ile Canik'te % 20'lik bir artış gözlemlenirken Lazistan sancağıının nüfusunun bu süreçte hemen hemen aynı kalması dikkate değer bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, gelen muhacirlerin sınıra yakın bölgelerden ziyade sancak merkezine ve daha batıya yöneldiklerini ya da yönlendirildiklerini göstermektedir.

Değerlendirme

Bu çalışmada, Mabeyn-i Hümayuna sunulan bir rapor çerçevesinde Trabzon vilayetinin 1876-78 yıllarına ait erkek nüfus verileri ele alınmıştır. Bu bilgiler çerçevesinde söz konusu yıllar için doğum-ölüm oranları, yıllık nüfus değişimi ve nüfusunun dini dağılımı gibi hususlar üzerinde durulmuş, mevcut verilerden bazı çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. İlgili nüfus cetveli, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sırasında ve hemen akabinde bölgeye ve döneme ait önemli bir demografik kaynak teşkil etmektedir. İlaveten vilayet salnamelerinde bulunmayan istatistikleri ortaya koyma ve eksik bilgileri tamamlama imkânı sağladığı gibi, idari yapı hakkında da fikir vermektedir. Söz konusu nüfus cetvelinden yola çıkılarak 4 sancak, 21 kaza ve 23 nahiye bulunduğu tespit edilen vilayette, Batum'un kaybedilmesi ile idari yapıda değişiklikler meydana geldiği, bunun nüfus verileri üzerinde bir takım eksiklikler oluşturduğu da anlaşılmaktadır.

Genel nüfus rakamları değerlendirildiğinde; 1876-78 yıllarında erkek nüfusun yaklaşık 435.000 civarında olduğu görülmektedir. Erkek-kadın genel nüfusunu belirlemek açısından bu sayının ikiye çarpılması ve henüz kaydi yapılmamış 10.000 muhacirin de eklenmesinden sonra 880.000 sayısı ortaya çıkmaktadır. Nüfusun eksik sayılma olasılığının yüksek olması nedeniyle sayının bu miktardan biraz daha fazla olması gerektiği düşünülmektedir.

Zikredilen üç yıl zarfında (1876-78) vilayetin nüfus sayısında kümülatif olarak % 1.15'lik bir azalma meydana gelmiştir. Bu azalmanın en büyük kısmı

⁵⁸ İlgili tabloda merkez kazaya bağlı Akçaabat, Maçka, Yomra, Şarlı Tonya nahiyesi yer almamakla birlikte nüfusları Trabzon merkez kaza nüfusuyla birlikte veriliyor olmalıdır. Karşılaştırmalar bu duruma göre yapılmıştır. Bkz. Tablo 4; Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 290-293.

1878 yılında gözlemlenmektedir. Bahsedilen zaman dilimi içerisinde nüfus merkez sancağında % 0,47, Canik sancağında % 0,75, Lazistan sancağında % 4,86 azalmış, buna karşın Gümüşhane sancağında % 1.71 oranında bir artış meydana gelmiştir. Nüfusun en yoğun bulunduğu yer merkez sancağı olup onu Canik ve Lazistan sancakları takip etmektedir. En az nüfus ise Gümüşhane sancağında bulunmaktadır. Kaza düzeyinde Çarşamba ve Of en yoğun nüfusu barındırırken Vakfıkebir ve Hopa merkez kazası en düşük yoğunluklu idari birimler olarak göze çarpmaktadır.

Mevcut istatistiklerden yola çıkılarak Trabzon vilayetinin üç yıllık doğum-ölüm oranları da ortaya konulmuştur. Bu verilerden 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın demografik yapıyı etkilemeye başladığı görülmektedir. İlk etapta yeni sınır boyundaki yerleşimlerin nüfusunda ciddi farklılıklar dikkat çekmektedir. Özellikle Hopa ve Vakıf Maa Ulya nahiyesindeki ciddi düşüşün kaynağı erkek nüfusun silahaltına alınması ve Vakıf nahiyesi gibi mahallerinin kontrol dışında kalmış olmasıyla ilgili olmalıdır. Bahsi geçen nüfus bilgilerinden on yıl kadar sonra gerçekleşen bir sayımda (1881/82-93) elde edilen bilgilere göre, bu süreçte Lazistan sancağının nüfusu hemen hemen hiç artmamıştır. Bu durum muhacirlerin, sınır boyunda olması dolayısıyla istikrarsız ve nispeten daha güvensiz bir yapıda bulunan Lazistan sancağından ziyade verimli toprakları haiz olan ve iş imkânı bulunan mahalleri tercih etmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Vilayet nüfusunun dini dağılımı ele alındığında ise gayrimüslimlerin toplam nüfusun 5'te 1'i oranında olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte Lazistan sancağında Müslümanların % 99'un üstünde bir oranda bulunması dikkat çekicidir. Görüleceği üzere vilayetin tamamında hâkim nüfus Müslümanlardır. Gayrimüslim nüfusun çoğunluğunu Rumlar oluşturmaktak olup onlar da toplam nüfusun % 15'ini teşkil etmektedir.

Kuşkusuz Osmanlı Devleti'nde bahsedilen tarihlerde yaşanan çalkantılı siyasi durum, askeri ve ekonomik olumsuzluklar, yaşanan salgın hastalıklar ve en önemlisi 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, bölgenin demografik yapısını ciddi ölçüde etkileyen ana faktörlerdir. Bu hususların incelenmesi ve değerlendirilmesini sağlayan mevcut demografik malzeme içerisinde güvenirlik bakımından Osmanlı kaynakları birincil önemi haiz olup, tutarlılık çözümlemeleri ve hata payı ile birlikte temel bilgi kaynağı mahiyetindedir. Bu bakımından mevcut nüfus rakamları 1877-78 Savaşı sonrası büyük göç dalgasının başlangıç döneminde Trabzon vilayetinin demografik yapısına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu çalışmada ortaya konulmaya çalışılan verilerin, İmparatorluğun tamamına ve Trabzon vilayetine dair nüfus çalışmalarına katkı sağlaması umulmaktadır.

This is a photograph of a page from an old Ottoman manuscript. The page is filled with dense handwritten text in a cursive script, likely Ottoman Turkish. The text is organized into several columns and rows, suggesting a table or a ledger. The paper is yellowed and shows signs of age and wear.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahrirâtı Evrakı
(Y. PRK. UM.) 2/40